

Spartakistenopstand

De tweedracht binnen de arbeidersbeweging van de

De sociaaldemocraten en de links-radicalen krachten in Duitsland trokken in hun strijd tegen Hitler niet gezamenlijk op. Een belangrijke verklaring voor de grote verdeeldheid binnen links ligt in de Spartakistenopstand (5-12 januari 1919) en in de manier waarop die werd beëindigd. Over een opstand in zijn historische context.

In *Kleio* geven we experts het woord die wat dieper in zullen gaan op de Verplichte Historische Voorbeelden. Met behulp van deze achtergrond-informatie kunt u uw leerlingen nog beter voorbereiden op de examenstof. Een serie om te bewaren dus. Dit artikel geeft achtergrond-informatie bij het verplichte voorbeeld *Spartakus- of Spartakistenopstand (1919)*.

Patrick Dassen is universitair docent bij het Instituut voor Geschiedenis van de Universiteit Leiden. Vorig jaar ontving hij de Arenbergprijs voor Europese Geschiedenis voor zijn boek *Sprong in het duister. Duitsland en de Eerste Wereldoorlog*.

De 'revolutie' van 1918-19 in Duitsland wordt vaak behandeld alsof het om één enkele gebeurtenis gaat. Maar in werkelijkheid gaat het om verschillende revoluties met uiteenlopende oorzaken, gebeurtenissen en gevolgen: de opstand van de matrozen in Kiel eind oktober 1918, het vreedzame einde van het Keizerrijk op 9 november, de bloedige kerstavond van 1918 (circa 70 doden), de Spartakistenopstand begin januari 1919 (165 doden), de burgeroorlogachtige toestanden in Berlijn in maart (circa 1200 doden) en de oprichting en het bloedige neerslaan van een communistische radenrepubliek in München in april-mei 1919 (circa 600 doden). Het zijn allemaal onderdelen van 'de' revolutie van 1918-1919, maar alle met een ander gezicht, belangen, deelnemers en achtergronden.

Muitende matrozen

Om de Spartakistenopstand van januari 1919 te begrijpen, moeten we terug naar het einde van de Eerste Wereldoorlog. De meeste mensen wilden in het najaar van 1918 nog maar één ding en dat was een einde aan die gruwelijke oorlog die zo veel ellende had gebracht. Dat gold zeker ook voor de soldaten en matrozen. Toen de marineleiding eind oktober de opdracht gaf uit te varen tegen Engeland, kwamen matrozen in Kiel in opstand omdat ze hun leven niet meer wilden geven voor een oorlog waarvan op dat moment duidelijk was dat die voor Duitsland verloren was. De matrozen begonnen te muiten. Vanuit de haven van Kiel werd een revolutie op gang gebracht die ook de soldaten in de garnizoenen en de arbeiders in de stad bereikte. In diverse steden werden arbeiders- en soldatenraden opgericht, die een vorm van democratie 'van beneden af' moesten brengen.

De revolutie verspreidde zich als een veenbrand over Duitsland en bereikte op 9 november ook Berlijn waar soldaten en arbeiders naar de binnenstad trokken. Omdat keizer Wilhelm II nog steeds weigerde om op te stappen, deed kanselier Max von Baden iets revolutionairs: hij verkondigde de troonsafstand van de keizer en droeg de regeringszaken over aan de sociaaldemocraat Friedrich Ebert, die hij vertrouwde wegens diens gematigde standpunten – van hem was de uitspraak 'ik haat de revolutie zoals de zonde'. Het betekende het einde van het bewind van Wilhelm II en van het in 1871 gestichte Tweede Keizerrijk – een ware revolutie. Op diezelfde 9 november riep de SPD-leider Philipp Scheidemann vanaf een zijbalkon van de Rijksdag voor de verzamelde menigte de Duitse republiek uit. Twee uur later riep de 'spartakist' Karl Liebknecht vanuit het Berlijnse Slot de *socialistische* republiek uit, wat – toen al – de splijting van de arbeidersbeweging symboliseerde. ►

Philipp Scheidemann roept de republiek uit vanuit een raam van de Rijksdag. Foto: Deutsches Historisches Museum, Berlijn.

verdeelde links

Weimarrepubliek

De Spartakistenopstand in 1919. Foto: Alfred Grohs.

Links: Karl
Liebknecht. Foto:
G.G. Bain, Library
of Congress.
Rechts: Rosa
Luxemburg.

Radicaal-democratisch

De volgende dag werd de voorlopige regering – de ‘Raad van Volkscommissarissen’ – gevormd, die bestond uit drie vertegenwoordigers van de sociaal-democratische SPD en drie van de USPD, de meer links georiënteerde *Unabhängige Sozialdemokratische Partei Deutschlands*, die zich in april 1917 van de SPD had afgesplitst in haar streven een einde aan de oorlog te maken als voorspel van sociale en politieke hervormingen. Onder leiding van de SPD’er Friedrich Ebert wilde de voorlopige regering nieuwe verkiezingen uitschrijven en orde en rust brengen. Ebert was een ‘revolutionair tegen wil en dank’, die chaos wilde vermijden en vooral een volwaardige parlementaire democratie wilde invoeren. Daarom kan men deze eerste fase van de revolutie, die tot dan toe vrijwel geheel gewelddoos was verlopen, typeren als ‘radicaal-democratisch’. Ebert was fel

democratische ontwikkelingen ‘van beneden af’, die tot uiting kwamen in de inmiddels overal in het land opgezette ‘raden’ – niet alleen van arbeiders en soldaten, maar ook van bijvoorbeeld boeren en kunstenaars. Van 16 tot 21 december was er in Berlijn een belangrijk algemeen Congres van de Arbeiders- en Soldatenraden, met afgevaardigden uit heel Duitsland. Van belang voor de machtsverhoudingen was dat de SPD hier beschikte over een ruime meerderheid: van de 514 afgevaardigden waren er ruim driehonderd SPD-aanhangers, zo’n honderd aanhangers van de USPD, en de rest was links-liberaal of partijloos. De radicaal-linkse Spartakusbond was met slechts een dozijn aanhangers zwaar ondervertegenwoordigd.

Klasseloze samenleving

De Spartakusbond was opgericht in 1915 en werd vernoemd naar de door zijn leden tijdens de oorlog illegaal verspreide *Politieke Brieven* die met ‘Spartakus’ werden ondertekend. Onder leiding van vooral Karl Liebknecht en Rosa Luxemburg streefde de groep zonder compromis naar een klasseloze samenleving naar bolsjewistisch model. De Spartakusbond sloot zich, onder behoud van haar organisatorische zelfstandigheid, aan bij de oppositionele – maar minder radicale en veel grotere – USPD, maar zonder daar wezenlijk invloed op uit te kunnen oefenen. Eind 1918 had de Spartakusbond niet meer dan zo’n drieduizend leden en vormde dus geen daadwerkelijk gevaar voor de bestaande orde. Op het Berlijnse radencongres in december was de bond dan ook machteloos. Radicale voorstellen die de ‘oude wereld’ moesten ‘vernietigen’ en een ‘nieuwe wereld’ zouden opbouwen, haalden het niet. Bolsjewistisch Rusland, waar op dat moment de Burgeroorlog woedde, werd door de meesten juist gezien als een afschrikwekkend voorbeeld. Op het congres werden dan ook twee belangrijke beslissingen genomen. Ten eerste werd een ‘zuiver radensysteem’ afge-

‘SPD’er Friedrich Ebert vreesde een bolsjewistische revolutie; hij zocht daarom samenwerking met de oude conservatieve machthebbers, zoals het leger’

gekant tegen een revolutie naar bolsjewistisch model, omdat er naar zijn oordeel niets dan chaos en onrechtvaardigheid van te verwachten viel én het binnentrekken van de geallieerden: die zouden immers alleen met een legitieme regering willen samenwerken. Al op 10 november sloot hij een belangrijk verdrag met de net benoemde generaal Wilhelm Groener, het ‘Ebert-Groener-pact’. Hierin kreeg Ebert de loyale steun van het leger toegezegd om de wet en de orde te handhaven en revolutionaire opstanden de kop in te drukken. Het zou grote gevolgen hebben.

Aan de ene kant waren er deze ontwikkelingen op overheidsniveau, aan de andere kant waren er ook

wezen vanwege het gevaar van de omslag in een dictatuur. En ten tweede werd besloten dat er al snel verkiezingen zouden moeten komen voor een constituerende Nationale Vergadering, en wel op 19 januari 1919 – verkiezingen die er ook daadwerkelijk zouden komen. Beide besluiten betekenden een grote steun in de rug voor Ebert, die streefde naar een nieuwe, democratisch gelegitimeerde regering.

Wantrouwen

Waarom ging het dan toch mis? Cruciaal is dat binnen de Duitse arbeidersbeweging de voorgaande maanden en jaren al te veel onderlinge verdeeldheid en wantrouwen waren ontstaan. Gematigde en op orde ingestelde sociaaldemocraten stonden tegenover socialistische die veel verdergaande veranderingen wilden. Die laatste groep bestond niet alleen uit spartakisten maar ook uit USPD-aanhangers. Ebert en andere SPD'ers vreesden een bolsjewistische revolutie, een gevaar dat werd overschat, maar dit leidde er wel toe dat Ebert samenwerking zocht met de oude conservatieve machthebbers, zoals het leger.

Vlak voor Kerstmis 1918 ging het voor de eerste keer echt mis. Na twee vrijwel geheel geweldloos verlopen maanden nam de revolutie een bloedige wending. Het bleek het voorspel van de Spartakistenopstand in januari. De 'Berliner Weihnachtskämpfe' vormden het dramatisch dieptepunt van een al twee weken durende conflict over onder meer de hoogte van de soldij van de zogenaamde *Volksmarinedivision*. Deze matrozen hadden oorspronkelijk de opdracht de voorlopige regering te beschermen, maar hadden nu uit protest het Berlijnse Stadsslot bezet. Op 23 december namen de rebellerende matrozen de regering gevangen en gijzelden zij in de vorstelijke paardenstallen de Berlijnse stadscommandant Otto Wels (SPD). Toen trad het Ebert-Groener-pact in werking. Op kerst-

avond ontstond rond het Stadsslot een bloedige strijd tussen de regeringstroepen en de mariniers, die door de laatsten gewonnen werd. Het was een smadelijke nederlaag voor de regering, en de mariniers kregen hun soldij. Bij de strijd waren zo'n zeventig doden gevallen, vooral aan de kant van het regeringsleger. De strijd op kerstavond had twee belangrijke gevolgen. Ten eerste wantrouwde Ebert sindsdien het hoofd van de Berlijnse politie, Emil Eichhorn, die geweigerd had op bevel van de drie SPD-volkscommissarissen troepen in te zetten tegen de Volksmarine-divisie – met grote gevolgen in januari. Ten tweede stapten op 28 december de drie USPD-leden uit de Raad van Volkscommissarissen uit protest tegen het schietbevel van Ebert en de dodelijke slachtoffers op kerstavond. Het betekende het einde van de regeringscoalitie SPD-USPD. Onder anderen Gustav Noske werd nu in de Raad opgenomen. Deze SPD'er gelastte vanwege de nederlaag van de regeringstroepen de versterking van de inzet van vrijkorpsen, dat wil zeggen paramilitaire troepen onder leiding van voormalige legerofficieren, om binnenlandse opstanden de kop in te drukken.

Op 30 december werd in Berlijn de KPD opgericht, de communistische partij van Duitsland, die voortkwam uit de Spartakusbond en de *Internationale Kommunisten Deutschlands*. De stemming tijdens de partijdagen van de KPD was zeer radicaal en anti-parlementair; Rosa Luxemburg probeerde om het voorstel tot de boycot van de verkiezingen in januari tegen te houden – vergeefs.

Opstand

Op 4 januari werd Emil Eichhorn, die tot de linkervleugel van de USPD behoorde, ontslagen vanwege zijn weigering de regering op 24 december te beschermen. Nog dezelfde avond besloot het bestuur ►

SPD'er Gustav Noske inspecteert contrarevolutionaire troepen, januari 1919.
Foto: Bundesarchiv.

Het lichaam van Rosa Luxemburg wordt bijgezet op begraafplaats Berlin-Friedrichsfelde, juni 1919. Stoet van rouwende communisten in Berlijn. Haar dode lichaam, dat op 15 januari in het Landwehrkanal was geworpen, werd pas gevonden op 31 mei. Foto: Bundesarchiv.

van de Berlijnse USPD samen met de KPD en andere revolutionairen om de volgende dag een demonstratie tegen het ontslag van Eichhorn te organiseren. Het bleek het begin van de Spartakistenopstand (waarvan de naam eigenlijk niet helemaal klopt omdat ook vele anderen dan spartakisten eraan deelnamen). Het aantal deelnemers aan de demonstratie op 5 januari overtrof ruim de verwachtingen. Al snel verloor men de controle: demonstranten die wapens hadden weten te bemachtigen, bezetten de drukkerijen van de sociaaldemocratische krant *Vorwärts* en het links-liberale *Berliner Tageblatt*, maar ook de uitgeverijen van bijvoorbeeld Mosse en Ullstein. Toen het verhaal (ten onrechte) de ronde deed dat soldaten overal bereid zouden zijn de opstand te steunen, riep te midden van de revolutionaire euforie Karl Liebknecht op om de regering Ebert-Scheidemann

ten val te brengen – een oproep tot niets minder dan een staatsgreep dus.

De doelen van de revolutionairen waren de oprichting van een communistische radenrepubliek en de verhindering van de aanstaande parlementsverkiezingen. Na mislukte onderhandelingen van de regering met de opstandelingen begonnen op 8 januari onder opperbevel van Gustav Noske regeringstroepen met het neerslaan van de opstand. Noske sprak toen zijn berucht geworden woorden: 'Voor mijn part! Iemand moet de bloedhond zijn, ik loop niet weg voor de verantwoordelijkheid.' Noske was vastbesloten een voorbeeld te stellen, orde ging voor hem boven alles. Zijn optreden was meedogenloos. Samen met de ultrarechtse vrijkorpsen werden de opstandelingen keihard aangepakt. Noske droeg de grootste verantwoordelijkheid voor de excessen van geweld. De revolutie was zijn tweede, gewelddadige fase ingegaan. Er werd vooral hevig gevochten in de door de spartakisten bezette 'krantenwijk'. De slecht voorbereide opstand was alweer voorbij op 12 januari. Er waren 165 dodelijke slachtoffers te betreuren.

Breuk

Maar de gifbeker bleek nog niet helemaal leeg. Drie dagen later vielen de spartakistenleiders Karl Liebknecht en Rosa Luxemburg ten prooi aan het contrarevolutionaire geweld van de vrijkorpsen. Zij werden op gruwelijke en laffe wijze vermoord. De officieren die bij de moord betrokken waren, werden in mei 1919 vrijgesproken. Het gerechtelijk vonnis was ondertekend door Noske. Liebknecht en Luxemburg zouden de martelaren worden van radicaal-links. En ook na de Spartakistenopstand trad Noske met het leger en vrijkorpsen onverbiddelijk op tegen linkse opstandelingen, demonstranten of revolutionairen die een radenrepubliek wilden stichten. Zo kwamen bij een demonstratie in Berlijn in maart 1919 niet minder dan 1200 mensen om het leven – Duitsland leek ten prooi te vallen aan een burgeroorlog. Tussen 1919 en 1923 werden in de door en door gepolariseerde Weimarrepubliek door extreemrechtse groepen 354 politieke moorden gepleegd, dat wil zeggen gemiddeld een moord in de vier dagen.

De betekenis van de Spartakistenopstand kan nauwelijks worden overschat. De opstand en de manier waarop daaraan een einde was gemaakt betekende een definitieve breuk binnen de arbeidersbeweging van de Weimarrepubliek. Er volgde een jarenlange verbitterde strijd tussen gematigde sociaaldemocraten en radicale socialisten. Het was een immense last voor de toch al zo zwaar belaste Weimarrepubliek, niet alleen omdat de communisten er alles aan zouden doen deze ten val te brengen, maar vooral ook omdat de sociaaldemocraten en de communisten niet gezamenlijk zouden optrekken in hun strijd tegen Hitler en de NSDAP. Het was een van de meest fatale – en tragische – factoren van de ondergang van de Weimarrepubliek. ■

Literatuur

P. Dassen, *Sprong in het duister. Duitsland en de Eerste Wereldoorlog* (Amsterdam 2014).

E. Kolb, *Die Arbeiterräte in der deutschen Innenpolitik 1918-1919* (Düsseldorf 1962).

C. Stern & H.A. Winkler (eds), '1918/19: Die steckengebliebene Revolution', in: *Wendepunkte deutscher Geschichte 1848-1990* (Frankfurt am Main 1994), p. 99-125.

E. Weitz, E., *Weimar Germany. Promise and Tragedy* (Princeton & Oxford 2007) m.n. H I, p. 7-40.

H.A. Winkler, *Die Sozialdemokratie und die Revolution von 1918/19. Ein Rückblick nach sechzig Jahren* (Bonn 1979).

Interessante primaire bronnen

E. Bernstein, *Die deutsche Revolution von 1918/19. Geschichte der Entstehung und ersten Arbeitsperiode der deutschen Republik*, H.A. Winkler (ed. en inl.) (Bonn 1998 [1921]).

G. Noske, *Von Kiel bis Kapp. Zur Geschichte der deutschen Revolution* (Berlijn 1920) (online op: <http://tinyurl.com/jqn7bb6>).